

de l'anunci de la vinguda de l'Anticrist que llegim en un manuscrit d'una seva obra coincideix amb el fatídic i simbòlic any de l'inici del Cisma d'Occident!

Jaume Mensa i Valls

Maria Rosa BORRÀS. *Estudio sobre la idea de finalidad en la Crítica del Juicio de Kant*. Tesi doctoral presentada a la Universitat de Barcelona el dia 2 de setembre de 1993.

La *Crítica del Judici* de Kant exposa l'arrel comuna entre la raó pura teòrica i la raó pura pràctica: la facultat de judicar que es regeix pel principi a priori de la finalitat. Ara bé, si hom té en compte que la facultat de judicar té el seu origen en el sentiment de plaer/dolor, cal reconèixer que aquesta tercera crítica transcendeix l'àmbit de les dues primeres; més enllà de les «condicions de possibilitat del coneixement» i de les «condicions de possibilitat de l'acció moral», Kant a la *Crítica del Judici* examina les «condicions de possibilitat de l'ésser humà en general», de manera que potser sense proposar-s'ho es troba amb la necessitat de definir una concepció de l'ésser de l'home. Aquest pas filosòfic és injustificable des del context teòric de la *Crítica de la raó pura* en la mesura en què representa atrevir-se a donar una interpretació de caràcter noumènic. Certament, l'abast d'aquesta concepció queda bastant matisat per la distinció entre judici determinant i reflexionant que permet situar les afirmacions com a «discutibles», és a dir, fora del coneixement determinatiu. Malgrat tot, a mi em sembla clar que Kant s'atreveix a definir l'home, a la tercera crítica, com a subjecte de raó i creador del seu propi ésser, o que ha de ser autònom, en funció del principi de la finalitat.

Habitualment se sol interpretar la *Crítica del Judici* com una obra que no assoleix allò que planteja Kant, tant al Pròleg com a la Introducció, en termes de principal objectiu d'aquesta obra: l'intent de lligar els dos extrems que les seves dues primeres crítiques varen contraposar de manera aparentment inconciliable, és a dir, l'àmbit del coneixement

humà, per una banda, i l'àmbit de l'actuació humana responsable, per l'altra. Les regles de la racionalitat que regeixen en relació al saber no són d'aplicació en el terreny de la moral i és precisament aquesta clara separació el que va permetre a Kant fundar una sòlida teoria del coneixement que exclou tot intent d'instrumentalització pràctica inspirada en cosmovisions o concepcions metafísiques; pel que fa a la moral, la *Crítica de la raó pràctica* només postula els principis que permeten d'interpretar l'acció humana en termes de racionalitat responsable i solidària amb la idea d'humanitat. Aquest resultat filosòfic no hauria permès a Kant aconseguir cap mena de solució articuladora entre el dos móns, i així, la tercera crítica seria un conjunt de temàtica dispersa (idees estètiques, ètiques, teleològiques i teològiques), o bé una obra que introdueix concepcions filosòfiques contradictòries amb les obres anteriors i que cal interpretar a partir de claus externes al kantisme gnoseològic.

Al meu entendre, la idea central de la *Crítica del Judici*, la idea de finalitat, introdueix un àmbit nou de reflexió a la filosofia kantiana, concretament el que correspon a una concepció de l'home com a ésser que es determina a si mateix per finalitats; és a dir, Kant en aquesta obra estudia l'arrel teleològica de l'ésser humà. Ara bé, això representa que l'objecte d'estudi és allò que és comú a la capacitat cognoscitiva i a la capacitat moral de l'home: llibertat i indeterminació. Ser home és principalment (i diferenciadament) ser subjecte d'acció. A diferència de les coses que són com són, l'home entra en relació amb el món que l'envolta dotat de la seva capacitat de judici la qual li permet limitar i definir la diversitat mitjançant criteris d'unitat significativa. Si considerem que els mecanismes i principis que intervenen i justifiquen l'acció cognoscitiva Kant ja els ha explicat a la *Crítica de la raó pura* i que a la *Crítica de la raó pràctica* va exposar en quin sentit la raó constitueix la instància última de determinació en l'acció moral (acció lliure i interhumana), convindrem en què hi mancava a la concepció global explicar com ambdues dimensions de l'activitat humana responen

a una mateixa i única capacitat de ser subjecte. Això és concretament el que ens explica la *Crítica del Judici*.

El judici com a facultat es concreta sempre pel principi de la finalitat. El judici com a resultat d'aquesta facultat (com a acte realitzat) és una decisió que pren el subjecte, decisió en la qual ell mateix s'hi implica per tal com la determinació la fa en funció de fins. Aquesta qüestió prèvia dóna lloc a la distinció entre judici determinant i judici reflexionant. Com tothom sap, el primer respon a l'aplicació d'un principi universal a un cas particular. Cal observar, però, que aquesta aplicació es produeix dirigida per la funció regulativa de les idees que, en definitiva, constitueixen la clau explicativa del coneixement, de manera que hom no pot pas entendre aquest com si fos una mera adequació o adaptació a l'objecte. Perquè és obvi que conèixer és seleccionar i diferenciar en funció de fins que només la raó pot proporcionar. Altrament, el judici reflexionant no disposa de conceptualització prèvia, doncs considera alguna cosa particular en relació a la qual no hi ha al subjecte cap llei general explicativa.

Els temes tractats a la *Crítica del Judici* són precisament els que corresponen a l'exercici del judici reflexionant, a aquells objectes o realitats que tenen a veure directament amb la finalitat i que exigeixen aquest principi per ser compresos: la bellesa, el sentiment d'allò sublim, la interpretació teleològica de la naturalesa i la dimensió ètica de l'home. Ara bé, recordem que a aquesta tercera crítica, a diferència de les altres dues primeres, no li correspon una realitat pròpia. De realitats només hi ha les que corresponen a les dues parts de la filosofia: la naturalesa i la llibertat. A més a més, aquesta tercera crítica constitueix una filosofia del subjecte.

Aquesta filosofia sobre allò que constitueix l'ésser del subjecte (o concepció filosòfica de l'home) s'exposa en funció dels temes abans esmentats i em sembla que és possible sintetitzar-la prenent tres principals moments o eixos: l'autoconsciència, l'exterioritat i l'autodeterminació del subjecte, que són les tres principals parts de la meua tesi. Resumeixo a continuació la principal

argumentació de cadascuna d'aquestes parts.

I. La finalitat com autoconsciència

Kant defineix la bellesa com la forma de la finalitat d'un objecte en quant és percebut sense la representació d'un fi. Aquesta definició en la qual es distingeix entre el fi d'una cosa i la finalitat en si mateixa, entre allò a què tendeix la voluntat (el fi perseguit per l'acció humana, tenint en compte que el desig es determina per la representació d'un concepte) i la finalitat com a tal, sense relacionar-la amb cap fi concret, la finalitat en abstracte, aquesta definició, repetixo, és un dels fonaments de la *Crítica del Judici*. Ho crec així perquè Kant ens està dient que la bellesa no és cap cosa equiparable a l'existència de les coses. Malgrat que la trobem en l'àmbit del que es sensible, expressa, com a organització de parts, quelcom espiritual, com ho és la forma de la finalitat. Res no ens permet d'afirmar que tot allò que existeix tingui una raó de ser; en tot allò que existeix, res, tampoc l'home com a ésser natural, no pot aixoplugar-se en un sentit de l'existència donat d'antuvi, en una explicació necessària, incondicionada i absoluta. Ara bé, el que no podem reconèixer cognoscitivament se'ns presenta a la reflexió en l'experiència estètica, posem per cas. Efectivament, el sentiment de plaer que origina en nosaltres una obra d'art o la bellesa natural (bellesa adherent i lliure, diferenciades segons el seu condicionament o independència d'un concepte) té a veure amb l'autoreconeixement de la pròpia estructura finalística de la nostra manera de ser. Sentim identificació amb allò bell, resonància del nostre propi jo, doncs en un cas concret o en una mostra parcial de la finalitat hi reconeixem la nostra permanent aspiració a dotar l'existència en general, i ben particularment la nostra, de sentit en funció d'atribuir-els-hi fins i finalitats. Kant diu que només aquell que té en si mateix el fi de la seva existència i qui és capaç de determinar-se a si mateix fins, només aquest ésser (l'home) té la capacitat de formular l'ideal de la bellesa.

La característica d'allò bell és l'absència

cia d'interès; aquesta és la nota diferencial en relació a allò que és bo i allò que és perfecte, perquè ambdós casos incorporen d'alguna manera el condicionant conceptual.

La bellesa, com a condensació de la idea de finalitat, recorda allò que l'home és o n'és un testimoni sensible. Suscita el plaer de sentir-se en sintonia amb la racionalitat en quant principi d'activitat. El que hom pot comunicar és aquest estat de l'esperit en el qual es produeix concordància entre imaginació i enteniment, de manera que el judici estètic adquireix valor universal tot i que, és clar, no en sentit lògic.

Contràriament, el sentiment d'allò sublim té a veure exclusivament amb la raó. No es produeix concordància entre imaginació i enteniment, sinó el plaer de reconèixer a les idees (contraposades i contràries al límit d'allò sensible) la permanent aspiració al món suprasensible i alhora el dolor de reconèixer la limitació que suposa la sensibilitat. I aquí precisament Kant formula una concepció d'home que separa nítidament els components de naturalesa i llibertat, perquè és el propi subjecte qui presenta la dicotomia entre sensibilitat i raó. L'esperit (com a *Gemüt*) transcendeix l'àmbit natural. Això és el que permet suposar la primacia de la raó pràctica sobre la raó teòrica.

Sense entrar ara en els detalls de les argumentacions kantianes ni en els comentaris i interpretacions desenvolupats per mi a la tesi, assenyalaré el que considero la justificació principal del pas de la interioritat a l'exterioritat i des d'aquesta el retorn al món intern al subjecte amb l'enriquiment que significa haver-se descobert ser un ésser capaç d'autodeterminar-se. Aquest pas el podem veure en les tres màximes que Kant exposa a l'apartat 40 com a principis propis del «comú enteniment humà»: 1) Pensar per si mateix. 2) Pensar en lloc d'altri. 3) Pensar sempre d'acord amb si mateix. És a dir, tot un programa a fi d'aconseguir l'exercici de la llibertat en harmonia amb els fins de racionalitat extensiva i intensiva que Kant pressuposa sempre com a no només possible sinó principalment desitjable.

Efectivament, a 1) s'exigeix autono-

mia en el pensar. L'enteniment ha d'actuar exclouent tota mena de prejudicis. Aquest primer grau d'activitat té a veure amb l'individu que se separa (s'arrenca) de l'àmbit natural i condicionat (alhora que condicionant) en la mida que arriba a ser per si mateix davant el que és natural, en el seu esforç per fer-se'l seu com a coneixement.

A 2) se'n indica la necessitat del punt de vista universal (haver de considerar en un mateix els altres) quan jutgem, aconseguint així arribar a ser subjecte entre subjectes, única mediació entre la parcialitat del jo aïllat i la generalitat de la pluralitat que representa l'acció moral.

I, finalment, a 3) se senyala la coherència necessària en el pensar, com a resultat de la vinculació de les dues primeres màximes, coherència que caracteritza l'exercici de la llibertat en termes de moralitat.

Tot això significa admetre la possibilitat de subordinar el regne del que és natural amb el regne de la llibertat. Així doncs el substracte suprasensible de la humanitat consisteix en l'intent d'aconseguir una forma d'existència capaç de donar sentit a la realitat natural i humana; n'és interna al subjecte la característica de determinar-se en la llibertat mitjançant el principi de la finalitat.

Fins aquí el plantejament de la primera part de la *Crítica del Judici* i que podria ben bé titular-se «Crítica del Gust» (que és el primer títol que Kant utilitza per referir-se a les seves primeres investigacions) si l'obra s'hagués decantat per una teoria estètica sense més. Però és clar que després s'orientà a explicar com la finalitat defineix el subjecte, tot i que només en termes de permanent possibilitat de realització i no d'essència clausurada.

II. La finalitat com exterioritat

A la segona part, dedicada al judici teleològic, Kant considera la possibilitat d'afirmar l'existència d'una finalitat objectiva a la naturalesa. Examina principalment dues qüestions: a) si podem suposar, amb fonament, que la naturalesa, com a totalitat, respon a alguna finalitat,

i b) si al món natural hi trobem éssers o fenòmens l'explicació de l'existència dels quals exigeixi el supòsit necessari de la causalitat final. Com tothom sap, segons Kant no és possible afirmar que la finalitat sigui la raó de ser ni del conjunt de la naturalesa ni de cap de les seves parts. El raonament que el porta a entendre-ho així és el següent: la finalitat fa sempre referència a l'acció lliure i suposa intencions; considerada com a causalitat, és externa a qualsevol realització. Exigeix, doncs, un subjecte capaç de pensar-la i concebre-la prèviament. No és possible, per tant, afirmar l'existència d'una finalitat a l'àmbit del que és natural, donat que no existeix experiència possible de cap principi suprasensible i, a més, allò que sembla ser una explicació, en el judici teleològic, dels éssers organitzats naturals o del conjunt de la naturalesa com a sistema, només posa en relleu un principi subjectiu (la causalitat per idees) i no un principi objectiu. Es tracta d'una especulació sobre la realitat que genera una dialèctica (com és el cas de la dialèctica pròpia de la crítica de la raó pura). El judici teleològic no té valor lògic car és un judici reflexionant i no determinant. La finalitat és una idea regulativa (que serveix per a l'orientació) referida al judici determinant, i no és mai un principi objectiu.

És la raó la que exigeix i persegueix principis explicatius de caràcter incondicionat i necessari. Només la raó determina fins.

Ara bé, la funció del principi de finalitat és diferenciable de la funció regulativa de les idees de la raó que orienten l'aplicació dels principis de l'enteniment a la sensibilitat en la seva tasca cognoscitiva. Fins i tot en el cas de les tres idees (món, ànima, Déu) en sentit estricte. I és que en el context de la *Crítica del Judici* s'estudia el judici reflexionant (del qual la finalitat n'és el principi a priori) que és aquell en el qual no apareixen lleis generals que hom pugui aplicar a un cas particular. L'enteniment no intervé en aquesta classe de judicis; no hi ha conceptualització de la diversitat segons principis d'unificació subjectius. Pròpiament és la raó la que directament cerca el seu correlat a la naturalesa en un exercici de reflexió que trenca els esquemes i con-

dicions de la seva activitat cognoscitiva perquè es troba enfront de la necessitat d'interpretar parts o aspectes de la naturalesa que no s'adiuen a les lleis de la causalitat mecanicista i, per tant, recorre al seu principi intern d'intel·ligibilitat general: la finalitat. Però, és clar, allò que és el fonament del pensar no pot pas convertir-se en el fonament de l'ésser, de manera que el que ens serveix com a principi heurístic no pot esdevenir principi de coneixement de la realitat si no és en el cas dels efectes produïts per la llibertat. Dit d'una altra manera, des de la finitud i la parcialitat només és possible pensar i reflexionar sobre la infinitud i la totalitat, però mai no serà possible donar-ne explicació conceptual.

Al meu entendre, doncs, Kant deixa un cop més sense unir i sense explicar la naturalesa i la llibertat, si ho considerem des de la perspectiva del que hom pot conèixer i saber. Malgrat això, hi ha una gran novetat en aquesta obra, en relació al sistema conceptual kantian, per tal com les activitats humanes cognoscitiva i moral, en si mateixes diverses, se'ns diu i justifica que responen i es fonamenten en una mateixa arrel: l'espontània creativitat de la raó que sempre es determina en el judici —en la seva acció de jutjar com a tal i genèricament considerat— per la finalitat. I aquestes activitats, considerades des del subjecte, són d'indole idèntica: són expressió humana d'una mateixa necessitat de definir el propi ésser donant sentit al que és natural i a l'exercici de la llibertat. Cal, però, tenir en compte com les condicions, límits i parcialitzacions externes són diferents en el cas de la naturalesa i en el cas de les interaccions humanes; són dues exterioritats que imposen la seva opacitat i les seves inèrcies. Ha de quedar clar, en tot cas, que tant en un àmbit com en l'altre, només ens trobem amb què ens ofereixen possibles ocasions per al judici teleològic. Aquesta és la raó per la qual Kant afirma que la teleologia no forma part de la ciència de la naturalesa ni tampoc de la teologia (que són precisament els dos àmbits en els quals s'aplica específicament el judici teleològic), sinó que forma part de la crítica del judici, perquè el principi de la finalitat de la naturalesa (en la diversitat de les se-

ves lleis empíriques) és un principi transcendental.

Amb tot, podem pretendre, des del subjecte, que l'existència humana constitueix el fi últim de la naturalesa. Cal observar que el subjecte capaç d'actuar aquest fi no és la naturalesa. Aquesta mai no és subjecte de res en relació a l'home; només és el conjunt d'éssers i fenòmens en els quals l'home arrela tot transcendint-los. Des d'una perspectiva estrictament naturalista, el fi de la naturalesa en l'home és la felicitat. Però si considerem la capacitat humana per a superar el que és natural, el fi de la naturalesa en l'home és la cultura (com a *Kultur*), és a dir, l'home com a ésser natural té la capacitat d'utilitzar la naturalesa per a tota classe de fins (cultura és aptitud i habilitat en el tracte amb el que és natural per a posar en pràctica fins). En canvi, si considerem quin pot ser el fi últim propi de l'home, no només com a ésser natural sinó com a ésser capaç d'intel·ligència i principalment com a subjecte espiritual (en el sentit de *geistlich*) cal definir-lo en termes de superació de la naturalesa i reconèixer que aquest fi últim ha de ser la seva existència com a ésser moral.

En l'anàlisi de la relació entre naturalesa, cultura i societat introdueix Kant una crítica dels aspectes negatius del progrés que no em sembla correcte entendre exclusivament explicable per la influència de Rousseau. Sense entrar ara en el detall d'aquesta qüestió, cal posar en relleu la seva concepció de la cultura com a segona naturalesa per a l'home així com la seva afirmació radical de què la llibertat s'ha d'entendre des de la perspectiva de l'absoluta negació d'essències prefixades. Ésser lliure ha de significar que hom admet fins i tot la possibilitat de l'autodestrucció, de la mateixa manera que representa admetre la possibilitat de l'elecció de no ser lliure.

III. La finalitat com a autodeterminació

El fi final de l'home és la moralitat, és a dir, l'existència que només orientada per la raó s'atribueix a si mateixa el sentit últim en el context de la humanitat. La coherència d'aquesta part de la *Crí-*

tica del Judici amb la *Crítica de la raó pràctica* és clara. L'home, en funció de la llibertat, pot convertir la seva vida en una sèrie d'actes orientats a realitzar una racionalitat que doni sentit a la seva existència. Ara bé, per Kant, la raó és el principi d'universalitat, de manera que, en l'àmbit de les relacions interhumanes, en les accions de caràcter moral, ésser racional representa ser home amb interessos genèrics i no individuals. És per això que pot considerar que ser conseqüentment racional equival a determinar-se en funció del deure moral. En definitiva es tracta de què la finalitat és un principi d'autodeterminació, un cop n'hem vist el seu caràcter d'interioritat i la seva manifestació d'exterioritat al subjecte. En aquesta última part tracta Kant de la teologia i del problema de la demostració de l'existència de Déu. Em sembla fonamental distingir entre el fi en si que és constitutivament l'ésser humà moral i el «bé suprem» si hom no admet interpretar les reflexions de Kant en termes reduccionistes de teisme moral. En la discussió del sentit que pot atribuir-se a les referències sobre la teologia d'aquesta part de la *Crítica del Judici* em remeto principalment a dues qüestions, al meu entendre, bàsiques: no existeix, per a Kant, fonamentació teològica de la dimensió moral humana i alhora s'afirma que la idea de la llibertat és l'única de les tres idees de la raó de la qual ens cal reconèixer la possibilitat a priori. Aquesta és una qüestió cabdal perquè la dimensió moral humana és concebuda per a Kant com autònoma determinació de la llibertat segons els principis constitutius de la raó. Tota l'argumentació kantiana té com a referent l'home entès com a possibilitat d'ésser, com a llibertat que es determina pel principi de la finalitat. No hi ha per a l'existència humana cap fi prefixat; l'home no disposa de criteris externs als quals hagi d'adequar la seva acció. És l'autoposició del subjecte, segons interna orientació de la raó, allò que permet concebre una existència que situa al centre de l'activitat humana la moralitat, és a dir, el reconeixement de què ser home conseqüentment significa sempre intentar donar sentit a la pròpia existència mitjançant fins morals, fins compartits,

o més ben dit, fins compatibles amb la totalitat de la qual forma part l'individu (la humanitat). Perquè per a Kant ser home sempre significa quelcom de genèric, de manera que queda situada en primer pla la relació home/homes. Des de l'existència atomitzada, fragmentada i aïllada només és possible la subordinació i l'heteronomia, mai però la inserció en una manera de ser plural malgrat articular-se com a conjunt en una finalitat d'existència.

Em sembla clar que, des d'aquesta perspectiva, la raó apunta a principis de fe que transcendeixen l'existència humana i que poden donar més cohesió i força a l'acció humana en raó de què neguen el caràcter d'existència limitada i finita. La creença en Déu converteix en transcendent l'exercici de la llibertat. Però Kant insisteix a destacar que és necessari concebre el fonament de la moral en el propi home, donat que res no pot garantir l'existència del «bé suprem» i, a més, si la moral i el sentit de l'existència humana fossin fora de l'home (o li fossin aliens) perdria valor la vida humana. Les consideracions teològiques de Kant a la *Crítica del Judici* contenen una crítica a la ingerència de la teologia en qüestions de filosofia, així com als intents de demostrar l'existència de Déu des d'una suposada finalitat natural. Un concepte antropomòrfic de Déu s'interposa en la possible relació lliure entre l'home i Déu, relació que pressuposa la relació moral entre els homes i no allò invers. Precisament, l'única demostració admesa per Kant de l'existència de Déu és l'argument moral, tot i que òbviamment no té cap valor teòric i sense que en quedi condicionada la relació moral entre els homes.

IV. El Kant dels intèrprets

No és possible avui dia prescindir de les principals interpretacions de la filosofia kantiana quan hom pretén estudiar la seva obra. Al llarg de les tres primeres parts del meu estudi lògicament he hagut de discutir en els principals punts les interpretacions més destacades o més escaients, doncs sempre el propi pensa-

ment sorgeix de la diferenciació o coincidències amb el què altres ja han pensat. Malgrat això i per molt que forçada a certes simplificacions, m'ha semblat imprescindible ordenar i concentrar en una part específica el context d'interpretacions que delimita avui tot intent de llegir i pensar a partir de les idees de Kant. Aquesta part pretén diferenciar principalment el conjunt d'interpretacions i de diferents models de lectura de Kant d'aquells elements filosòfics que altres filòsofs han reelaborat amb fins propis. En relació a la primera qüestió (a les interpretacions com a tals), com tothom sap, el dos extrems que es contraposen són el model centrat en la seva teoria del coneixement i el que defensa que allò rellevant és la seva aportació a la història del pensament ontològic.

Pel que fa a la segona qüestió, al suposat origen kantian d'altres filosofies, discuteixo particularment tres autors: Hegel, Schopenhauer i Heidegger. Són tres casos modelics que serveixen molt bé per a discutir la tendència a considerar que les idees de Kant només són els «prolegòmens» d'altres filosofies de signe inconciliable amb la seva.

Potser aquesta és la part que pot resultar més polèmica, donat que apareix amb prou claredat la pròpia manera de pensar. En tot cas, també en aquesta part segueixo el principi de proporcionar les cites que avalen les interpretacions i afirmacions fetes. Voldria insistir a recordar que és molt complexa i enrevesada la crosta que se sobreposa al nucli de la filosofia kantiana, de manera que és obligat tenir-la en compte alhora que se'n pren distàncies.

V. Conclusió

Finalment, en concloure l'estudi repren les qüestions apuntades ja a la Introducció: les raons últimes subjectives que han orientat la meua investigació, és a dir, la valoració de la concepció kantiana d'home, com a ésser que es determina per la finalitat, des de la perspectiva dels problemes ètics i antropològics contemporanis. Aquesta qüestió ve introduïda per la consideració prèvia so-

bre el sentit de la finalitat en la filosofia crítica de Kant, on faig una valoració crítica sobre les aportacions kantianes en els terrenys gnoseològic i ètic estrictes que considero de difícil transposició al món contemporani, mentre que sí em sembla de gran actualitat per a repensar problemes contemporanis la tercera crítica i més concretament les idees contingudes en aquesta obra en relació al sentit de l'existència humana. Les breus i

esquemàtiques consideracions sobre aquesta darrera qüestió que apunten a la possibilitat de raonar sobre què cal entendre com a finalitat de l'existència humana a partir de la concepció d'home kantiana, s'apleguen sota el títol «Més enllà de Kant i de la *Crítica del Judici*». I és aquesta la temàtica que si les circumstàncies personals m'ho permeten desitjaria desenvolupar en l'esdevenidor.

Maria Rosa Borràs